



Gurbetçilikten Çoklu Yerleşim Tercihlerine Dođukaradeniz Bölgesinde Nüfus, Göç ve Geri Dönüş From Guest Employment to Multiple Settlement Options: Population, Migration and Homecoming in The Eastern Blacksea Region

Emin Yaşar DEMİRCİ*

* Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Van /Türkiye.

Associate Prof. , Van Yüzüncü Yıl
University Faculty of Letters, Department of
Sociology,
Van /Türkiye.

eydemirci@yyu.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-7672-1213



Öz

Bu çalışma Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) tarafından desteklenen, saha çalışmaları OPTİMAR araştırma şirketi tarafından gerçekleştirilen yürütücüsü olduğum araştırma projesinin saha bulgularına dayanmaktadır. Bilindiđi gibi Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize ve Artvin illerinden oluşan Doğu Karadeniz Bölgesi, tarih boyunca ülkenin en çok göç veren bölgesi olmuştur. Araştırmanın saha çalışmaları 01-31 Mayıs 2020 tarihler arasında gerçekleştirilmiş, araştırmada nicel ve nitel yöntemler birlikte kullanılmıştır. Göç alan ve göç veren onbir ilde toplam 1775 anket ve 110 derinlemesine mülakat uygulanmış olup, odak grup tekniği sadece göç veren illerle sınırlı tutulmuştur. Araştırmanın bulguları bölgede gözlenen göç örüntülerinin oluşumunun oldukça eskiye dayandığını göstermektedir. Gurbetçilik olarak adlandırdığımız, başlangıcını 19. yüzyıla kadar geri götürebileceğimiz bu örüntünün kendisi de günümüzde farklılaşmaya, çeşitlenmeye başlamıştır. Başlangıçta göç edenlerin veya göç etmeyi düşünenlerin önündeki yegane seçenek olarak duran gurbetçilik, zamanla yerini, göç etmek ve geri dönmek arasında sıkışan bu örüntünün ötesinde, oldukça geniş seçenekler arasından özgürce oluşturulabilecek “çoklu yerleşim tercihlerine” dayalı yeni yaşam biçimlerine bırakmağa başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, tersine göç, göç alan şehir, göç veren şehir, yaşam güzergahları, çoklu yerleşim tercihleri.

Abstract

The purpose of this paper is to investigate current migration patterns in the East Black sea region from historical perspectives. The paper is based on the field study conducted in six sending cities of the East Black sea with a high rate of outgoing migration, namely Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize, Artvin, and five destination cities with a high rate of incoming migration from the region, namely, Ankara, İstanbul, Bursa, Kocaeli, and Samsun. The field study was conducted between January 1 and May 31 in 2020. Mixed research methods were used in the study. A total of 1775 questionnaires and 110 in-depth interviews were applied to the sample from six departure and five destination cities. Focus groups were used only in departure cities. The findings of the study show that current migration patterns of migration in the region have been shaped as early as the 19th. Century. It shows that the only option for migrants and prospective migrants is not between migration and return home but a combination of new living spaces freely designed from a rich option of wide selections

Keywords: Migration, return home, departure cities, destination cities, life courses, multiple settlement options.

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 01/11/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23/11/2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31/12/2022

Atf: Demirci, E. Y. (2022). Gurbetçilikten çoklu yerleşim tercihlerine Doğu Karadeniz bölgesinde nüfus, göç ve geri dönüş. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 58, 53 - 67

Citation: Demirci, E. Y.(2022). Guest employment to multiple settlement options: population, migration and homecoming in the eastern blacksea region. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 58, 53 – 67

Giriş

Göçün tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Biraz metaforik bir okuma ile Âdem ile Havva'nın cennetten kovulma kıssasını, insanlığı ve tarihini başlatan ilk göç olarak yorumlamak mümkündür. Bu yüzdendir ki kutsal metinlerde de göçe ayrı bir önem verilmiş, Âdem'in ilk göçü ile başlayan insanlık ve onun tarihi her defasında yeniden canlandırılmış, yorumlanmıştır. Yahudilerin "exodusu", (Grabbe, 2014) Müslümanların "hicreti" (Hamidullah, 2011) kutsal metinlerde geçen büyük göçlere örnektir. Bu iki kutsal metin üzerinden yapılan değerlendirmeler bize sadece kutsalı hatırlatmamakta, aynı zamanda göçle ilgili farklı yüzleşme biçimlerini de ortaya koymaktadır.

Yahudilerin Mısırdan çıkarılmasını ya da kovulmasını ifade eden büyük göç, exodus, tipik bir Yahudi için her hatırlama ve anmada vaat edilen toprakları, o topraklara dönüşü ve sorasında da kıyamete kadar o topraklarda yaşama umudunu canlı tutar. Müslümanların hicretinde ise durum bundan farklıdır. Hicret Müslümanların kovulmasını ya da çıkarılmasını değil yeryüzüne yayılmasını simgeler. Ortalama bir Müslüman için hicret, manevi çıkışlarının kaynağı olan kutsal topraklara dönmek ve kıyamete kadar orada yaşamak değil, yayıldıkları yeryüzünden bu kutsal toprakları düzenli aralıklarla ziyaret ederek, sila-i rahim yaparak manen tazelenmektir.

Kutsal metinlerin dışında da tarihin tanıklık ettiği büyük göçler vardır. Bugünkü Türkiye'yi, Ortadođu'yu ve Avrupa'nın önemli bir kısmını şekillendiren "büyük kavimler göçü", Orta Asya'dan Batıya doğru yüzyıllarca hatta günümüzde bile devam eden büyük göç hareketleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Roux, 2004; Rasonyi, 2008). Bugünkü Avrupa'nın şekillenmesinde Akdeniz havzasında meydana gelen göç hareketlerinin rolü Fernand Braudel'in "Akdeniz ve Akdeniz Dünyası" isimli iki ciltlik klasik eserlerinde detaylı olarak incelenmektedir (Braudel, 1993).

Büyük göçlerin insanlık tarihindeki yeri kutsal metinlerde zikredilen exodus, hicret ve büyük kavimler göçü ile sınırlı da değildir. Savaşlar, afetler ve coğrafi keşiflerin harekete geçirdiği kitlesel göç hareketleri, kapsam ve nitelik değiştirerek günümüze kadar hız kesmeden devam etmiştir.

İnsanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte göçün bilimsel olarak araştırılması, nispi olarak, daha yeni sayılır. Bu konuda zikredeceğimiz ilk eser, şüphesiz, İbn Haldun'un "Mukaddime" isimli klasik eseridir. Eserinde "umranın ilmını" geliştiren ve esaslarını ortaya koyan Haldun, bu eseri ile sosyoloji disiplininin, adı zikredilmeyen, kurucusu olmayı hak etmiştir. İbn Haldun, eserinde geliştirdiği "bedevi umran" ve "hazari umran" kavramları ile toplumların bedevilikten hazariliğe doğru değişimleri üzerine geliştirdiği teorisi aynı zamanda bir göç teorisi olarak da değerlendirilebilir (Haldun, 1985).

İbn Haldun'un ilk göç teorisi olarak da değerlendireceğimiz eseri dışında günümüz anlamında göç araştırmalarının tarihi daha yeni sayılır. Erken dönem göç araştırmalarının ilk örneklerine Malthus, Farr ve Ravenstein'in çalışmalarında rastlanır. Bu üç isim arasında göç teorilerinin ilk örneğine Ravenstein'da rastlamaktayız (Sinha, 1987). Farr'ın "göçün kesin yasalarının" olamayacağı tezine karşı çıkan Ravenstein'in kaleme aldığı "göçün yasaları" üzerine yazdığı makalesi, göç teorilerinin ilk örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmasında Ravenstein İngiltere'de erken dönem endüstrileşmenin sebep olduğu iç göç hareketlerini incelemiş ve göçün tabi olduğunu düşündüğü yedi temel yasalardan söz etmiştir (E. G. Ravenstein, 1885).

Göç ile ilgili bir başka teori ise Stouffer'in "kesişen fırsatlar teorisi" dir. Bu teori ile Stouffer, Ravenstein'in göçün "genellikle kısa mesafeli olduğu" tezine karşı mesafe kavramını sunulan fırsatlarla ilişkilendirerek açıklamaktadır. Ona göre belli bir uzaklığa göç edenlerin sayısı gittikleri yerde kendilerine sunulacak fırsatlarla doğru orantılıdır (Yalçın, 2004).

Göç araştırmalarında göçün sebepleri ile ilgili olarak en sık karşılaştığımız izah göçün çıkış yerleşimindeki itici sebeplerle varış yerleşimindeki çekici sebeplerdir. Teori, nihai biçimini Everett Lee'nin "Göç Teorisi" makalesi (Lee, 1969) ile almış olsa da öncesinde bu konu ile ilgili çok sayıda çalışma da mevcuttur (Jansen, 1970). Makalesinde Lee, göçü yaşanan yerle ilgili faktörler, gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler, sürece karışan engeller ve bireysel faktörler olmak üzere dört temel faktöre dayandırmaktadır (Yalçın, 2004).

Göçle ilgili literatürün bizzat kendisi ayrı ve detaylı bir çalışmayı gerektirse de bu çalışmanın sınırları içinde özellikle önem verdiğim diğer üç teorik yaklaşıma da kısaca değinmek faydalı olacaktır. Sırasıyla “ilişkiler ağı teorisi”, “sosyal sermaye teorisi” ve “yaşam güzergâhları teorisi” olarak adlandırılan bu teorilerden “ilişkiler ağı” teorisine göre, bireyin göç sürecinde, kendisinden önce göç edenlerle arasındaki var olan ilişkiler ağının göç kararının alınması üzerinde büyük önemi vardır (Gurak, 1992). Bu ağlar hemşerilik, akrabalık ilişkilerine dayanacağı gibi, günümüz teknolojilerini de kapsayan modern iletişim ağlarına da dayanabilir. Her ne kadar ilişkiler ağı göçü başlatan esas faktör olmasa da, göç potansiyelini kuvveden fiile geçiren kolaylaştırıcı faktör olarak devreye girmektedir. İlişkiler ağının önemi şudur ki, ağların varlığı göçün kuvveden fiile geçmesini sağlarken, onun yönünü de belirler.

Göç araştırmalarında kullanıldığı biçimiyle “sosyal sermaye” teorisi “ilişkiler ağı teorisi” ile benzer özellikler gösterir. Aralarındaki fark ilki daha çok enformel ilişkilere karşılık gelirken, ikincisi daha formel yapılar içindeki sosyal ilişkileri ifade eder. İlki göç potansiyelini harekete geçiren karar üzerine etkili iken sosyal sermayenin rolü varış noktasında tutunabilmesi ve uyum sağlayabilmesi üzerinde etkilidir.

Bu çalışmada yer vereceğimiz son teorik yaklaşım ise İlhan Tekeli’nin, “yaşam güzergâhları” teorisidir (Tekeli, 2010). Cenk Beyaz’ın “çoklu yerleşim pratiği” (Beyaz, 2019) diye ifade ettiği, benim “çoklu yerleşim tercihleri” olarak kavramlaştırmayı tercih ettiğim bu yaklaşımda Tekeli, göç kavramının, günümüzde, değişen insan-mekân ilişkisini tanımlamakta yetersiz kaldığını iddia etmektedir. Ona göre “bilgi toplumunda” sermayenin kendini mekânda sürekli yeniden üretme sürecinde daha akışkan hale gelen insanlar mekânda, sanayi toplumunda olduğundan, daha sık yer değiştireceklerdir. Böyle bir toplumda göç kavramının anlamı da yok olacak, hiçbir şeye ifade etmeyecektir. Bu insanların hayatında yer değiştirme, çok nadir ve bazı zorunluluklar karşısında gerçekleştirilen bir şey olmaktan çıkarak, sürekli ve yaşama anlamını veren öğelerden biri haline gelecektir.

Araştırmanın Kapsamı ve Metodu

Bu araştırmanın kapsamını TR90 Bölgesini oluşturan Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize ve Artvin illeri ile bu illerin en çok göç verdikleri beş il olan, Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Kocaeli, Samsun illeri oluşturmaktadır. 1 Ocak-31 Mayıs 2020 tarihleri arasında yapılan araştırma anket, mülakat ve odak gurup uygulamalarından oluşmaktadır.

Araştırmanın anket aşamasında, araştırma evrenini oluşturan onbir ilde anket uygulaması yapılmıştır. Adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre TR90 Bölgesini oluşturan altı ve bölgeden en çok göç alan beş ilden seçilen toplam 1775 kişilik örneklem, “tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemi” göre belirlenmiştir.

Anket uygulaması iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. TR90 Bölgesini oluşturan Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize ve Artvin illerinde uygulanan anketlerle halkın göç etme eğilimi olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ankara, Bursa, İstanbul, Kocaeli, Samsun illerinde ise TR90 bölgesinden göçle gelenlerin göç sebepleri, geri dönüş düşünceleri anlaşılmasına çalışılmıştır

Araştırmada örneklem seçme yöntemi olarak tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilmiş 11 ilde uygulanan anket sayısı tablodaki gibidir.

Tablo 1.

Anketin Yapıldığı İller

Göç Alan İller	Göç Veren İller						Anket
	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Ordu	R	Trabzon	
Ankara	13		22	28	1	36	113
Artvin	38				1		48
Bursa	19	19	10				48
Giresun		111		16			127

Gümüşhane			65			34	99
İstanbul	22	128	80	164	7	113	583
Kocaeli	11	24	23	15			73
Ordu		15		216			231
Rize	11				8	23	116
Samsun				40	1	28	79
Trabzon		18	22		2	197	258
Toplam	114	315	222	479	2	431	1775

Örneklem seçimi ve anket uygulaması araştırmanın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Nicel boyuttan oluşan bu ilk aşamanın amacı araştırma evreni hakkında genellenebilir, ölçülebilir betimsel sonuçlara ulaşmaktır. Bu aşama, iyi bir saha araştırmasında, sahayı tanımanın ilk aşamasıdır. Ancak araştırma bu aşamada bırakılırsa sorunu anlamadaki etkisi yüzeysel ve sınırlı kalacaktır. Yani, nicel araştırma verilerinden hareketle derinlemesine mülakat ve odak grup tartışmaları gibi yöntemlerle daha derinlikli ve kapsamlı bilgilere ulaşmak gerekir.

Araştırmamızın nitel aşaması ise kendi içinde iki aşamadan oluşmaktadır. İlki derinlemesine mülakat uygulamasıdır. Uygulanan anket çalışması sonrası verilen cevaplar analiz edildikten sonra, TR90 Bölgesinin illerini oluşturan altı ve bölgeden göç alan beş ilin her birinde onar kişi olmak üzere, toplam 110 kişi ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakat yapılan kişilerin seçiminde anket formlarına verilen cevaplar da dikkate alınmıştır.

Anket ve mülakat sonuçlarının değerlendirilmesinin ardından, araştırmanın son aşaması olan odak grup çalışmasına geçilmiştir. Odak grup çalışmasının katılımcıları sadece Bölge illerinden seçilmiş olup, grup üyeleri her ilin kamu kurumlarından ve sivil toplum kuruluşlarından temsilciler olup, seçimlerinde mülakatlarda öne çıkan isimlere de yer verilmiştir.

1. Doğu Karadeniz’de Coğrafya, Nüfus ve Göç

Doğu Karadeniz Bölgesinin göçle tanışması Cumhuriyet öncesine kadar gider. Bölgenin zorlu coğrafyası, tarımsal alanları kısıtlılığı, arazi şartlarının makineli tarıma getirdiği kısıtlar sebebiyle bölge nüfusunun geçimini sağlayabilmek için bir dış kaynağa her zaman ihtiyacı olmuştur. “Gurbetçilik” olarak bilinen bu uygulamada bölgenin yetişkin erkeklerinin çoğu, hayatlarının belli bir süresinde, hatta çokça uzun bir süresinde, evinden, ailesinden uzakta çalışmak zorunda kalmaktadır. Aileden uzak geçen süre göçün, daha doğrusu gurbetin, mesafesine göre değişmekle birlikte, Samsun, Trabzon gibi bölge içi varış yerlerinde mevsimlik birkaç ayla sınırlı olurken İstanbul, İzmir gibi daha uzak varış yerlerinde ise bir-iki yıldan sekiz-on yıla kadar çıkabilmektedir. Bir-iki yıl süreyle gurbete çıkanlar bunu hayatları boyunca birçok defa tekrarlarken, daha uzun süreli gurbetçilikler ise hayatları boyunca en fazla iki, üç defa tekrarlayabilmiştir. Bugün Cumhuriyetle yaşıt kuşakların ve onların babalarının, hayat hikâyelerinde, çocuklarını ilk olarak yedi, sekiz yaşlarında görenlere, babalarını ilk olarak on-on iki yaşlarında tanıyanlara sıkça rastlanır. Çocukluđumda dinlediğim gurbet hikâyeleri arasında, düğün parası denkleştirmek için gurbete çıkan erkeklerin, beklenen sürede geri dönemeyince, vekâletle nikâh kıydırmaları, bugün tebessüm ettirse de, geçmiş kuşakların hafızalarında trajik bir hatıra olarak yerlerini almıştır. Bir de geri dönemeyenler, ya da ömürlerinin son demlerinde köyünün yolunu hatırlayıp geri dönenler, gittikleri yerde bir daha evlenenler, kendileri döndükten yıllar sonra çıkıp gelen ikinci eş vakaları var göçün ve gurbetin acı hatıraları olarak.

Madalyonun olumlu tarafı da var elbette. Hatta olumlu taraf acı hatıralardan daha baskın olmalı ki, göç ve gurbeti Karadenizlinin hayat tarzı haline getirmiştir. En başta ekonomik sebepler gelmektedir. Arazi ve iklim şartlarından dolayı Doğu Karadeniz bölgesi uzun zaman, geçimlik düzeyde bile kendi kendine yeterli olamamıştır. Hane halkı ve aileler geçimlik düzeyde bile her zaman bir dış kaynağa ihtiyaç duymuştur.

Gurbetçilik coğrafyanın mevcut taşıma kapasitesi içinde hayatta kalabilmenin en önemli yoludur. Taşıma kapasitesinin üzerine çıkıldığı zamanlarda ise hayatta kalabilmenin yöntemi

gurbetçilik, yerini daha uzun mesafeli kalıcı göçlere bırakabilmektedir. Gurbetçilik kadar sık ve yaygın olmamakla birlikte ailenin, sülalenin bir kısmının, birinci derecede yakınları ile birlikte yerleşik yerlerini arkada bırakarak daha uzak diyarlar için yola çıktıkları da rastlanan bir durumdur. Bu duruma zaman zaman aileler, sülaleler arası çatışmalar ve/ya kan davaları eşlik etse de altta yatan esas sebep çoğunlukla yaşanan yerin taşıma kapasitesinin aşılması ile ilgili olmuştur.¹

Gurbetçiliğin ve göçün Doğu Karadeniz üzerindeki bir diğer olumlu etkisi ise sermaye birikimine olan katkısıydı. Burada sermaye birikimi, her türden “sermayeyi” kapsamakla birlikte, daha çok “kültürel sermaye” ile ilgilidir. Fransız sosyolog Bourdieu’un literatüre kazandırdığı bu kavram “bilgi, yetenek, iş yapma biçimi, eğitim vb. alanlarda kişiyi avantajlı kılan her türlü birikimlere” karşılık gelmektedir² ve Karadenizli gurbetçilerin hayatında “ekonomik sermayeden” daha önemlidir.³ Tipik bir Doğu Karadenizliyi sosyolojik anlamda inşa eden temel unsur onun gurbette elde ettiği maddi birikimlerden daha çok kazandığı ve beraberinde taşıdığı “demircilik”, “marangozluk”, “taş ustalığı”, “inşaatçılık”, “pastacılık”, “fırıncılık” gibi becerileridir.⁴

Günümüzde yaşanan göç olgusu geçmişte yaşananlardan büyük ölçüde farklılaşmış bulunmaktadır. Ne gurbetçilik ne de göç eski zamanlarda yaşanan insani dramlara yol açmamaktadır. Ancak coğrafi taşıma kapasitesinin sınırlarını bugünkü göç süreçlerinde de gözlemek mümkündür.

2. Neden Göç Ediyorlar?

Göç etme nedeni, göç araştırmalarının cevap aradığı temel sorulardan biridir. Literatürde karşılaştığımız göç araştırmalarında iki temel göç sebebiyle karşılaşılmaktadır. Birinci “itici sebepler” diğeri ise “çekici sebepler” diye adlandırılan bu temel sebepler genellikle göç sebebini ekonomik sebeplere indirgenerek açıklanmasına yol açar ki “göç” gibi karmaşık sosyal süreçleri içeren bir olgunun, ne kadar temel görünürse görünsün, tek bir sebebe indirgeyerek açıklamak doğru olmaz. Araştırmalarda “neden göç ettiniz” sorusu ile muhatap olmak katılımcılarda da daha kolay bir cevabı verme eğilimine yol açtığı gibi göç etme davranışını ya da eğilimini daha kabul edilebilir meşru bir gerekçeye dayandırma ihtiyacı da uyandırır. Bu sebeple klasik “neden göç ettiniz” sorusunun karşılığı bir dizi “itici” ve “çekici” sebep saymakla sınırlı kalacaktır. Oysa cevabını arayacağımız asıl soru göçe sebep olan itici ve çekici sebepleri potansiyel kabul edip, göçün fiilen nasıl gerçekleştiğinin cevabı aranmalıdır. Mesela Rize’den İstanbul’a göç eden birinin, neden göç ettiğinin yanında, neden mevcut yaşadığı ile göç ettiği de önemlidir. Çünkü neden göç ettiği sorusu bizi göçün potansiyel sebeplerine götürürken neden bu ile göç ettiniz sorusu, nelerin bu potansiyelin hayata geçirilmesine imkân sağladığını anlatır. Başka bir ifade ile sebebi ne olursa olsun, göçün gerçekleşmesine fırsat sağlayan imkânlar olmadıkça, göç ya gerçekleşmeyecek ya da daha sınırlı gerçekleşecektir. Bu sebeple araştırmamızda katılımcı, doğrudan “neden göç ettiniz” sorusu ile muhatap edilmeden göç etme sebebi

¹ Taşıma kapasitesini Braudel’in “iskân optimumu” kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Braudel’in Alpler için yazdığı şu satırlar Doğu Karadeniz için de geçerli görünmektedir: “Dağ (Alpler) çoğu zaman aşırı nüfusludur veya en azından, kaynaklarına oranla fazla nüfusu vardır. Buralarda “iskân optimumu”na çabuk ulaşılır ve aşılar. Dağ periyodik olarak insan fazlasını ovalara doğru (yani Akdeniz havzasına doğru) boşaltmak zorundadır.” (Braudel, 1993, s. 55). Burada dağ yerine Karadeniz dağları, Akdeniz havzası yerine Karadeniz havzasını kullanarak cümleyi yeniden kurabiliriz. Bir farkla ki, Doğu Karadeniz dağlarının nüfusunu boşaltacağı havza da dar bir kıyı şeridinden oluşmakta ve havzanın “istiap haddi” de çabuk ve kolaylıkla aşılmaktadır.

² Bourdieu’un “ekonomik sermaye”, “kültürel sermaye” ve “sosyal sermaye” ayrımı ve kullanımı için, bkz. (Bourdieu, 1986)

³ Göçün “kültürel sermaye” birikimi üzerindeki etkileri için bkz. (Sowell, 1996).

⁴ Karadenizli gurbette gerçekleştirdiği maddi birikimlerini maalesef yatırım sermayesine dönüştürmekte yetersiz kalmıştır. Gurbetten ciddi sayılabilecek servetlerle memleketlerine dönenler bile bu birikimlerini bir yatırıma dönüştürmek yerine sosyal itibarlarını ve nüfuzlarını yansıtmaya çalıştıkları gösterişçi harcamalara yönelmişlerdir. Doğu Karadeniz’in birçok yerinde örneklerine rastlanmakla birlikte, çocukluğumun geçtiği “Hemşin”, “Çamlıhemşin” yerleşimlerinde taş ve ahşap işçiliğinin muhteşem örneklerini yansıtan konaklar ve bunların inşa öyküleri bu hususa ışık tutmaktadır. 2014 yılında yayınlanan “Pastacı Uşaklar” isimli TRT Belgeselinde Çamlıhemşin’deki konaklar üzerinden bir gurbetin izi sürülerek, gittikleri Rusya’dan ciddi servetlerle dönen birinci kuşak gurbetçilerin, konforlu ve gösterişli bir yaşam için inşa ettirdikleri konaklardan, 1917’deki Ekim devrimi sonrasında Rus para birimi “manat” ın tedavülden kalkması ile tüm birikimlerinin sıfırlanması üzerine Rusya’dan beraberlerinde getirdikleri “kültürel sermaye” leri ile hayatlarını nasıl yeniden inşa ettikleri anlatılmaktadır. Belgesel için (TRT, 2014). Ayrıca bkz. (Biryol, 2007)

anlaşılmaya çalışılmış, verilen cevaplardan göçün “itici sebeplerine” de ulaşılmıştır. Aşağıdaki tablo araştırmamızda ulaştığımız göç sebepleri hakkında fikir vermektedir.

Tablo 2.

Göç edilen şehri tercih sebepleri

Tercih sebepleri	Sayı	%
Akraba-Arkadaş-Hemşeri ilişkileri	1264	71,2
Yaşam Şartları	811	45,7
Eğitim Kültür	715	40,3
İş bulma	464	26,1

Tabloya bakıldığında göç edilen şehri tercih etmede ilk sırada akraba, arkadaş, hemşeri ilişkileri yer almaktadır. Katılımcıların %71,2’si bu seçeneği ilk sıraya yerleştirirken yaşam şartları %45,7 ile ikinci sırada, eğitim-kültür %40,3 ile üçüncü sırada ve iş bulma imkânları %26,1 ile dördüncü sırada yer almıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus katılımcının göç etme ya da yaşadığı şehri tercih sebeplerinin ağırlıklandırılabilmesidir. Katılımcı birden fazla seçenek işaretleyebildiği için kendisini tek bir seçenikle sınırlandırmadan tercihlerini çoklu bir biçimde ortaya koyabilmektedir.

Tablomuzda yer alan “yaşam şartları”, “eğitim ve kültür” ve “iş bulma” seçenekleri birlikte göç sürecinde klasik “itici” ve “çekici” faktörlerin iş başında olduğu bir potansiyele işaret ederken, akrabalık-hemşerilik ağlarının ağırlığı bu potansiyelin gerçekleşme imkânını bize sunar. Mesela eğitim için İstanbul’a veya Ankara’ya göç etmiş birisinin hikâyesindeki kendisine orada yardımcı olan, olma ihtimali olan hemşeri ağlarının varlığının, bu kararın alınmasında ve hayata geçirilmesindeki önemini anlatır. Aynı durum “iş bulma” umuduyla alınan göç kararlarında da fazlasıyla geçerlidir.

Tablonun bizi ulaştırdığı temel sonuç, göç sebepleri arasında “itici” ve “çekici” sebepler dışında, onlar kadar önemli “kolaylaştırıcı sebeplerin” iş başında olduğudur. Bunun anlamı, göç edilen yer ne kadar cazip olursa olsun, ya da arkada bıraktığı memleketi ne kadar itici olursa olsun, kolaylaştırıcı sebepler olmadan göçün gerçekleşmesi, ya da mevcut oranda gerçekleşmesi oldukça zor olacaktır. Bu yüzden günümüzdeki hızlı göçün sebeplerini, kolaylaştırıcı sebepler olmadan “itici” ve “çekici” sebeplerle izah etmek oldukça yanıltıcı olur. İnsanların günümüzde köylerini, kasabalarını daha kolay ve daha hızlı bir şekilde bırakmalarının sebeplerini “zorlu yaşam koşullarında” ve “ekonomik ihtiyaçlarda” aramak yanında bu kolaylaştırıcı sebeplere de bakmak gerekmektedir ki bu sebeplerin başında akraba, arkadaş, hemşeri ağlarının varlığı gelmektedir.

Günümüzde kolaylaştırıcı faktörler sade “akraba- hemşeri ağları” ile sınırlı olmayıp ulaşım, iletişim gibi diğer kolaylaştırıcı sebepleri de içermektedir. Hatta göç kararının alınmasında akrabalık-hemşerilik ağlarının varlığı, önemini halen devam ettirmekle beraber, kolaylaştırıcı faktörlerde ağırlık ulaşım, iletişim ağlarına geçmektedir. Günümüzde insanlar ulaşım imkânları daha çok gelişmiş olduğu için daha fazla göç ediyorlar. Daha hızlı, güvenli ve nispi olarak daha ucuz ulaşım imkânlarının varlığı aynı hızla, güvenle ve ucuz maliyetle defalarca gidip geri dönebilme ve tekrar gidebilme imkânı da sağladığından, göç kararı daha kolay alınabilmektedir. Nihayet, günümüzün kolaylaştırıcı imkânları çoklu yerleşim kullanımını mümkün kılan yeni yaşam tarzlarına fırsat verdiğinden bu nüfus hareketlerini klasik “göç” kavramı içinde değerlendirmek de yeterli olmamaktadır.

3. Memlekete Geri Dönme

Araştırmamızda katılımcılara “memlekete geri dönme düşüncesi” sorusuyla, göç edenlerin ne kadarının bir gün memleketine geri dönme düşüncesine sahip olduğunun öğrenilmesi amaçlandı. Tablo 3’ten de anlaşılacağı gibi bu soru sadece göç edenlere soruldu. Alınan cevaplar önce iki kategoride toplandı: “geri dönebilecekler” ve “hiçbir şekilde geriye dönmeyi düşünmeyenler”. Araştırmamızda geri dönebilecekler %73,3 ile oldukça yüksek bir orana ulaşırken, hiçbir şekilde geri dönmeyenler ise %26,7 oranında kalmıştır. %73,3 lük geri dönebilme oranı, güçlü bir geri dönme talebine ve bu talebe uygun şartlar oluştu(ruldu)ğunda, ortaya çıkabilecek güçlü bir geri dönüş eğilimine işaret edip etmediği üzerinde detaylı durulması gereken bir husus olduğundan, biz öncelikle hiçbir şekilde geri

dönmeyecekler ile ilgili bir birkaç hususa değinelim. Oransal olarak düşük görünse de geri dönmek istemeyenler tek kategorideki en yüksek oranı temsil etmektedir. Geri dönebilecekler kategorisinin alt kategorilerine baktığımızda ise geri dönüş “belli geri dönüş şartlarının oluşmasına” bağlıdır. Emeklilik, mesleğine uygun iş bulma vb. geri “dönme niyeti”, ne kadar güçlü dile getirilirse getirilsin, farklı alt kategorilerdeki birçok durumun gerçekleşmesi ile ilişkilendirilirken, “dönme niyeti” tek bir kategoride, niyetten daha fazla, “güçlü bir karar gibi” durmaktadır.

Tablo 3.

Memlekete Dönme Düşüncesi

Memlekete Dönme Düşüncesi	Sayı	%
Bir gün memleketime dönmeyi ve mesleğimi orda sürdürmeyi	74	8,3
Bütün işlerimi memleketime taşımayı düşünüyorum	15	1,7
Emekli olduğumda memleketime döneceğim	105	11,7
Emekli olduğumda mesleğimle ilgili tam/yarım zamanlı çalışabilirim	11	1,2
Hali hazırda memleketimde yatırımlarım var	58	6,5
İşlerimin bir kısmını memleketime taşımayı düşünüyorum	22	2,5
Memleketime de yatırım yapmayı düşünüyorum	84	9,5
Mesleğime uygun bir iş olursa hemen dönerim	158	17,6
Mesleğimle ilgili olarak senenin belli süresini memleketimde	130	14,5
Gerri Dönebilecekler Toplamı	657	73,3
Hiçbir şekilde dönmeyi düşünmüyorum	239	26,7
Toplam	896	100,0

Niyetlerin kesin karara dönüşmesi ise zaman faktörüne bağlıdır. Biliyoruz ki ekonomik genişleme zamanlarında şehirlerde daha yüksek gelirli iş bulma umudunu ve göç etme eğilimini artırırken, ekonomik durgunluk ya da daralma dönemlerinde ise fiilen işini kaybetme ya da kaybetme korkusu, gelirdeki görece azalma ya da azalma ihtimali, geleceğe güvensizlik “tersine göç” eğilimini artırmaktadır.

Saha çalışmasının yapıldığı dönem itibari ile ülkemizde dış kaynaklı bir ekonomik durgunluk söz konusu idi. Bu dönem döviz kurlarındaki meydana gelen hızlı yükselişlerden en hızlı ve en olumsuz büyükşehir sakinleri etkilenmişlerdir. Bu soru bugün sorulmuş olsa idi, pandemi endişesi ve bu endişenin olumsuz etkisinin yarattığı ilave ekonomik daralmalar, geri dönme niyetinin çok daha yüksek çıkması, hatta niyetten daha fazla, “güçlü bir karar” olarak anketlere yansması beklenebilir.

Zaman faktörü sadece konjonktürle sınırlı değildir. Eğitim, yaş, kentte kalış süresi, çalışma durumu, mülkiyet durumu, gelir gibi zaman içinde etkisini artıracak veya azaltacak faktörler de geri dönme niyetinin “karara” dönüşmesinde etkili olacak faktörlerdir.

4. Göç Etme Düşüncesi

Bu soru, anketin yapıldığı bölge illerinde, bu illere başka yerlerden göç eden 170 kişi dışarda bırakılarak sadece göç etmeyenlere sorulmuş, soruya cevap veren 709 kişinin %25,8’i geçmişte kendilerinin de göç etmeye niyet ettiklerini, %74,2’si ise böyle bir niyete dahi sahip olmadıklarını söylemişlerdir.

Tablo 4.

Göç Etmeyi Düşündünüz mü?

İller	Göçme Etmeyi Düşündünüz mü?					
	Evet		Hayır		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Artvin	12	31,6	26	68,4	38	100

Giresun	18	16,2	93	83,8	111	100
Gümüşhane	17	26,2	48	73,8	65	100
Ordu	68	31,5	148	68,5	216	100
Rize	15	18,3	67	81,7	82	100
Trabzon	53	26,9	144	30,1	197	100
Toplam	183	25,8	526	74,2	709	100

Tablo 5.

Göç Etmeme Sebebi

Göç Etmeme Sebebi	Sayı	%
Evi Ocağı Bekledim	191	35,6
Memleketimi seviyorum	106	19,7
İyi bir işim, gelirim var	44	8,2
İmkânım olmadı, yaş geçti	89	16,6
Göçü halen düşünüyorum	107	19,9
Toplam	537	100,0

Göç etmeyenler sorulan “neden göç etmediniz” sorusuna cevap veren 537 kişinin %35,6’sı “evi ocağı bekledim” derken %19,7’si “memleketlerini sevdikleri için”, %8,8’ memleketlerinde “iyi bir iş ve gelire sahip oldukları için”, 16,6’sı göç etmeye “imkânlarını olmadığını sonra da yaş geçtiği” için göç etmediklerini ifade ederken, %19,9 ise göç etmeyi “halen düşündüklerini” belirtmişlerdir.

5. Yaşamak İsteddiği Yer

Elinizde imkân olsa nerede yaşamak istersiniz sorusu, kişinin gelir ve geçim şartlarından bağımsız olarak yaşamak istediği yeri göstermesi açısından önemlidir. Göç edenler arasında “geri dönme”, “dönmemeye” eğilimini, göç etmeyenler arasında ise muhtemel göç etme eğilimini daha gerçekçi bir şekilde gösterir. Başka bir ifade ile kişinin mevcut geliri, geçim şartları ve yaşam tarzı içinde verdiği karar, bu şartların daha iyiye gitmesi durumunda oldukça farklı olabilir. Konusu göç olan bir araştırmada doğal olarak sorulması beklenen bu soruya katılımcıların verdikleri cevaplar aşağıdaki Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6.

Elinizde İmkân Olsa Nereye Yerleşmek İstersiniz?

İl	Göç		Göç		Topla	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ankara	55	6,1	33	3,8	88	5,0
Antalya	37	4,1	53	6,0	90	5,1
Artvin	25	2,8	12	1,4	37	2,1
Bursa	28	3,1	24	2,7	52	2,9
Giresun	59	6,6	25	2,8	84	5,0
Gümüşhane	36	4,0	3	0,3	39	2,2
İstanbul	222	24,8	89	10,1	311	17,5
İzmir	87	9,7	163	18,5	250	14,1
Muğla	28	3,1	32	3,6	60	3,4
Ordu	65	7,3	63	7,2	128	7,2
Rize	31	3,5	14	1,6	45	2,5
Samsun	28	3,1	45	5,1	73	4,1

Trabzon	65	7,3	62	7,1	127	7,2
Diğer	59	6,6	109	12,4	168	9,5
Bölge Dışı	544	60,7	548	62,3	924	61,5
Bölge İçi	281	31,4	179	20,4	460	26,0
Cevapsız	71	7,9	152	17,3	223	12,5
Toplam	896	100,0	879	100,0	1775	100,0

Göç edenler arasında “imkân olması durumunda” tercih edilecek şehirler sıralamasında ilk beş sırayı İstanbul, İzmir, Trabzon, Ordu ve Giresun paylaşmıştır. Onları sırasıyla Ankara, Antalya, Gümüşhane, Rize, Samsun, Bursa, Muğla, Artvin ve Kocaeli illeri takip etmiştir. Geri kalan %13,3'lük bir oran ise ülkenin diğer şehirlerinde yaşamak istediklerini söylemişlerdir. Tercihleri bölge dışı ve bölge içi gruplandırılarak yaptığımızda ise göç edenler toplamda %68,2'si bölge dışı şehirleri, %31,8 ise bölge içi şehirleri tercih etmişlerdir.

Buna karşılık göç etmeyenler arasında ilk sırayı İzmir alırken, İstanbul ikinci, Ordu üçüncü, Trabzon dördüncü ve Antalya beşinci sırada yer almıştır. Onları sırasıyla Samsun, Ankara, Muğla, Giresun, Bursa, Eskişehir, Rize, Artvin, Aydın, Balıkesir ve Gümüşhane illeri takip etmiştir. Geri kalan toplamda %25,9'luk bir oran ise ülkenin diğer şehirlerini tercih etmişlerdir. Toplamda göç etmeyenlerin tercihlerini “bölge içi” ve “bölge dışı” olarak gruplandırdığımızda ise göç etmeyenlerin toplamda %80,3'ü bölge dışı yerleşimleri tercih ederken, sadece %19,7'si bölge içi şehirleri tercih etmişlerdir.

Başka bir ifade ile göç edenlerin %31,8'i memlekete geri dönme potansiyelini ifade ederken, göç etmeyenlerin %80,3'ü bölgeden göç etme potansiyelini göstermektedir. Tabi bunların gerekli şartının yeterli gelir ve geçim imkânlarına sahip olunması olduğu her zaman hatırlanmalıdır.

6. Yakınların Geri Dönmeleri

Araştırmaya katılanlara yakınlarının geri dönmeleri konusunda ne düşündükleri de sorulmuştur. Bu sorunun önemi insanların başkaları hakkında ifade ettikleri düşüncelerinin, aslında kendi düşüncelerinin kayıtsız, kısıtsız bir yansıması olduğudur. Çoğu insan kendi hakkında doğrudan ifade etmediği düşüncelerini başkaları üzerinden daha samimi olarak yansıtabilmektedir.

Tablo 7.

Yakınlarınızın Geri Dönmeleri Konusunda Ne Düşünüyorsunuz

Göç Eden Yakınların Dönüşü	Göç Etmeyenler		Göç Edenler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kesin dönüş zor, uyum sağlayamazlar	155	17,6	166	18,5	321	18,1
Kesin dönüş yapanlar hiç mutlu olmadılar	59	6,0	53	5,9	122	6,9
İyi ki dönmüşüm, iyi ki döndüler	118	10,5	86	9,6	207	11,5
İnsanın bir ayağı orada, bir ayağı burada olmalı	442	50,3	568	63,4	1010	56,9
Diğer	96	10,8	23	2,6	118	6,7
Total	879	100	896	100	1775	100

Tablo 7'de göç edenlerin ve etmeyenlerin ayrı ayrı yakınlarının geri dönüş düşünceleri hakkında ne düşündükleri sorusuna verdikleri cevaplar incelenmiştir. Genel üzerinden bakıldığında soruya cevap veren toplam 1775 kişinin %18,1'i kesin dönüşün zor olduğu, uyum sağlayamayacakları düşüncesini taşımaktadırlar. %6,9'u kesin dönüş yapanların mutlu olmadıklarını söylerken %11,5'i ise geri dönüş fikrine olumlu yaklaşmaktadırlar. Genel toplamın %56,9'luk kahir ekseriyet ise “insanın bir ayağı burada, bir ayağı orada olmalı” seçeneğini işaretleyerek tercihlerinin ne dönmekten ne de kalmaktan yana olduğunu, tercihlerin her iki yerleşimin hatta daha fazlasının imkânlarından faydalanmak istediklerini belirtmişlerdir. “Bir ayak orada diğeri burada olmalı” seçeneği göç

edenlerde %63,4'e çıkarken, göç etmeyenlerin de %50'den fazlası bu seçenekten yanadır. Bu tercih bize göç etmek, geri dönmek, dönmemek seçenekleri arasında aslında bunlardan daha güçlü bir başka seçeneğin de varlığına işaret etmektedir

7. Üçüncü Durumun İmkânı Üzerine

Araştırmanın buraya kadarki bölümlerinde yürüttüğümüz tartışmalarda göç edenlerin geri dönme düşünceleri, kalanlarında göç etme eğilimlerini değerlendirmeye çalıştık. Araştırmanın bulgularında bu iki eğilime ait ipuçlarını ortaya koymaya çalıştık, büyük ölçüde ortaya koyduk da. Ancak sosyal bilimlerin anlamaya çalıştığı insan ve onun davranışlarının sınıflamalara sığmayan güçlü bir tarafı vardır. Araştırmamızda konunun anlaşılması için sınıflamalara ne kadar çok ihtiyaç duyarsak duyalım sosyal gerçekliğin bu sınıflamaların dışında oluştuğunu da akıldan uzak tutmamak bizi aradığımız gerçekliğe biraz daha fazla yaklaştıracaktır.

Araştırmada göç etme, kalma ve geri dönme eğilimlerini teyit eden bulguların yanında bu eğilimlerle çelişen çok sayıda bulgulara da rastlanmıştır. Göç edenler arsında gözlenen güçlü bir geri dönme niyeti “nerede yaşamak istersiniz” sorusuna verilen cevapla çelişmektedir. Göç etmeyenlerin arasında da bu soruyla ilgili tercihin bölge dışı illere yönelik olması da bir başka çelişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kadar çelişkili durum karşısında ne söyleyebiliriz. Nasıl yorumlamalı ve ne tür politikalar geliştirmeliyiz?

Cevabımıza öncelikle şu hususu belirterek başlayalım: hayatın kendisi çelişkilerle doludur. Biz çelişkili durumlar karşısında aldığımız doğru kararlarla hayatın kendisinde var olan çelişkilere bir düzen sağlarız. Konu ile ilgili olarak söyleyecek olursak: Bölgede yaşayan veya daha önce göç edenlerin karşı karşıya olduğu tek tercih göç etme-etmeme, geri dönme-dönmeme gibi birbirini dışlayan dikatomik tercihler değildir. Bunlar birbirlerini karşılıklı etkileyerek dönüştüren, bu seçenekler dışında üçüncü bir hali/halleri mümkün kılan dinamik, diyalektik tercihlerdir. Bu bölümünde araştırma bulgularımızdan bu üçüncü hal(ler)in imkânı tartışılacaktır.

Tablo 8.

Zamanını en çok hangi yerleşim yerinde geçiriyor?

Ay/Yerleşim	İkamet		Memleket/İl-İlçe		Memleket/Köy		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ekim	1271	71,6	495	27,9	9	0,5	1775	100
Kasım	1286	72,5	481	27,0	8	0,5	1775	100
Aralık	1286	72,5	483	27,2	6	0,3	1775	100
Ocak	1282	72,4	486	27,4	7	0,4	1775	100
Şubat	1279	72,1	490	27,6	6	0,3	1775	100
Mart	1283	72,3	488	27,5	4	0,2	1775	100
Nisan	1280	72,1	487	27,4	8	0,5	1775	100
Mayıs	1262	71,1	494	27,8	19	1,1	1775	100
Haziran	1157	65,2	546	30,8	72	4,1	1775	100
Temmuz	1006	56,7	590	33,2	179	10,1	1775	100
Ağustos	995	56,0	585	33,0	195	11,0	1775	100
Eylül	1214	68,4	504	28,4	57	3,2	1775	100

Araştırmaya katılanlara yılın hangi aylarında en uzun süreyle yaşadıkları yerler sorulduğunda, alınan cevaplara göre, katılanların Ekim-Mayıs arasında, yılın 8 ayında, en çok “ikamet” edilen yerde yaşadıkları görülmektedir. İkamet edilen yerde yaşama oranı %72,5 ile Kasım ve Aralık aylarında en yüksek orana ulaşmaktadır. İkamet edilen yerde yaşama oranı Mayıs ayından itibaren azalmaya başlayarak, Ağustos ayında %56'ya kadar gerilemekte, Eylül ayından itibaren ise bu oran tekrar yükselmeye başlamaktadır.

Buna karşılık en uzun süreyle yaşanan yer olarak memleketlerinin il/ilçe merkezlerini söyleyenlerin oranı ise en düşük %27,5 ile Aralık ayını en yüksek ise %44 ile Ağustos ayını işaretlemişlerdir. Tabloya göre yaşamlarının çoğunu memleketlerinde geçirenlerin il, ilçe ve köylere göre dağılımına bakıldığında ise daha dikkat çeken sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İl ve ilçe merkezlerinde yaşama oranı, göç edilen yerlerin tam tersi bir grafik çizerek Ekim -Mayıs ayları arasında en düşük, Temmuz Ağustos aylarında ise en yüksek oranlara ulaştığı görülmektedir. Yaşamlarını en uzun süreyle memleketlerinin il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranı Eylül ayından itibaren düşmeye başlamaktadır.

Tablo köylerde de benzer seyretmektedir. En uzun süreyle il ve ilçelerde yaşayanların oranı ile uyumlu, göç edilen yerlerle ters bir grafik ortaya koymaktadır. Ancak rakamlar ve oranlar daha dramatiktir. Ekim-Mayıs arasında köylerde yaşayanların oranı %0,2 ile %0,5 arasında değişmektedir. Mayıs ayından itibaren ise dramatik şekilde yükselerek Ağustos ayında %11 ile zirve yapmakta, Eylül'den itibaren ise düşmeye başlamaktadır.

Rakamları bir başka açıdan ele alarak durumu çarpıcı hale getirebiliriz. Mesela göç eden nüfusun aylara göre yerleşim yerlerine dağılımına baktığımızda Ağustos ayında göç edilen yerleşimlerdeki Doğu Karadenizlilerin nüfusu Aralık ayı nüfusuna göre %22,6 daha azken, Bölgenin il ve ilçe merkezlerinin nüfusu, aynı dönemde %18,5 daha fazla olmaktadır. Köylerdeki artış ise daha dramatik bir boyutta gerçekleşmekte, artış oranı %4870'e ulaşmaktadır. Başka bir ifade ile Ağustos ayında göç edilen yerlerdeki Doğu Karadenizli hemşeri nüfusu Aralık ayı nüfusunun 0,77 katı iken, bu oran Bölgenin il ve ilçe merkezlerinde 1,22 kat, köylerinde ise 48,7 katı olmaktadır.

Bu rakamlar, göç ve geri dönüş söz konusu olduğunda bize ne ifade etmektedir? Köyler boşalıyor, bölge hızla nüfus mu kaybediyor, yoksa farklı bir sosyolojik, demografik süreç mi yaşıyoruz? Köylerin boşaldığı, Ekim-Mayıs dönemi söz konusu olduğunda, doğrudur. Ancak unutmayalım ki bu aylar kırsalda emeğin en verimsiz olduğu aylardır, neredeyse tamamı atıldır. Atıl emeğin kışı nerede geçirdiği ise önemli değildir. Köyde yaşamlarıyla, il ve ilçe merkezinde yaşamları veya büyük şehre gitmeleri ekonomik katma değer yaratma açısından olumsuz bir fark yaratmamaktadır.

Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan ve özellikle 1980'lerden sonra hız kazanan kırsaldan göç süreci hakkındaki klasik yargıya göre "köylüye yeterli imkânlar sunulması halinde" kırdan kente göçün olmayacağı ya da çok azalacağı yönündeydi.

Güçlü ve ideolojiler üstü bu yargı, bu görüş yeni de değildi. Tek parti döneminin "Köy Enstitüleri" uygulamasının da arkasında yatan görüş bu idi. "Köylünün yolu olursa, karnı doyarsa, eğitim ve sağlık hizmetleri ayağına giderse" kimse köyünü bırakmazdı.

Bunların hepsi gerçekleşti. 1990'lı yıllara gelindiğinde Doğu Karadeniz köylerinin çoğunda temel altyapı hizmetleri vardı. Bu durum göç kararını ve göçü önleyemedi. Günümüzde köylerimizdeki altyapı hizmetleri daha yaygın ve daha nitelikli hale geldi. Göç yine durmadı, devam etti, birçok kamu yatırımı atıl ve işlevsiz kaldı.

Ancak, sanıldığının aksine, köylerimiz boşalmadı da. Sadece hemşerilerimizin yerleşim tercihleri çeşitlendi. Bugün bölgedeki herhangi bir köyümüzün Temmuz-Ağustos nüfusu 60 yıl öncesinin aynı köy nüfusundan daha az değildir. Sonuç olarak köylere hizmet götürülmesi önerisi yanlış değildi. Ama bu önerilerden beklenen sonuçlar bu önerilerin olgularla ilişkileri yanlış kurulmuştu. Önerileri, çeşitlenen yerleşim tercihleri olgusu ile ilişkilendirmek gerekirdi.

Sonuç

TR90 Bölgesindeki illeri ve bu illerin en çok göç verdiği beş ili kapsayan bu araştırmadan elde ettiğimiz bulgular bize bölgede yüksek göç etme eğilimini halen mevcut olduğunu ve bu eğilimi durdurmanın ya da tersine çevirmenin birbirini tamamlayan bir dizi eylem planı ile mümkün olacağını göstermektedir. Bu eylem planının hazırlanması ise göçle ilgili bazı temel yaklaşımlarımızı yeniden gözden geçirmemiz, göçü önlenmesi gereken olumsuz bir olgu olarak görmekten vazgeçip, var olan bu olguyu bölgesel kalkınma ekseninde, bölgesel kalkınmaya katkı verecek şekilde nasıl yönetilebileceğimiz üzerinde düşünmemiz gerekir.

Bölgede gerçekleşen göçün en temel sebebi bölgenin “iskân kapasitesi”, coğrafi taşıma kapasitesi ile ilgilidir. Denizden hemen başlayarak, birkaç km’lik seyahat içinde, sert bir şekilde yüzlerce metrelik rakıma ulaşan arazi yapısı, doğal olarak, “iskân kapasitesini” ve bu kapasiteyi destekleyecek uygun yerleşme ve tarım alanlarını kısıtlamaktadır. Coğrafya değişmedikçe bu kapasitenin gelişmesi de pek mümkün görünmemektedir. Bilgi ve teknoloji bileşenlerinin bu kapasiteyi artırma imkânı olmakla birlikte, sınırlıdır. Kısaca nüfus artış hızı devam ettikçe bölgenin göç vermesi de kaçınılmazdır. Günümüzde Bölgedeki doğurganlık oranının hızla düştüğü dikkate alınırsa, ilerleyen yıllarda göç hızının da yavaşlayacağını düşünebiliriz.

Bölge illerinin demografik göstergelerinin işaret ettiği en temel sorun göç değil, bölge nüfusunun ülke ortalamasının çok üzerinde yaşlı bir nüfusa sahip olmasıdır. Düşük doğurganlık, yüksek ortanca yaş ve yaşlı bağımlılığı sosyo-ekonomik açıdan bölgenin “demografik fırsat penceresinin” kapanmakta olduğuna işaret etmektedir. Bir toplumda çocuk yaş bağımlılık oranları düşerken yaşlı nüfusun artmadığı ve ekonomik olarak aktif nüfusun toplam nüfus içindeki payının arttığı kritik bir geçiş sürecini ifade eden “demografik fırsat penceresi” aynı zamanda hızlı bir ekonomik büyüme ile gelecek için refah birikimine de işaret eder.⁵ Demografik fırsat penceresinin kapanmakta olması demek bir toplumun gelecek için yeterince refah biriktirilemeden bu geçiş döneminin sonuna gelinmesine karşılık gelmektedir.

Düşük doğurganlık, yüksek negatif net göç bölgenin sosyo-ekonomik geleceği açısından büyük riskler taşımaktadır. Bu riski önlemenin ve mümkünse tersine çevirmenin dört yolu vardır. Birincisi doğurganlık oranlarını artırıcı tedbirler ve teşvikler geliştirmek, ikincisi göçü önleyici politikalar geliştirmek, üçüncüsü geçmişteki göç trendini tersine çevirmek, dördüncüsü ise nitelikli genç nüfusu çekecek yeni bir göç politikası geliştirmek.

Doğurganlığı artırıcı tedbir ve teşvikler çözüm için en akla yakın seçenek gibi dursa da uzun zaman içinde oluşmuş bir davranış biçimini değiştirmek oldukça zor görünmektedir. Kadınların iş gücüne katılımının artması, geciktirilen evlilik ve ilk doğum yaşı, küçülen aile ve hane halkı ölçeği doğurganlık sorunun çok ötesinde bir vakıa ile, bir kültür, değerler dünyası ve yaşam tarzı ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Bu doğrultuda alınacak tedbir ve teşvikler, en iyimser ifadeyle sınırlı bir etkiye sahip olacak, sorunun çözümüne katkısı da sınırlı kalacaktır.

Göçü önleyici politikalar, en başta uygulanabilir politikalar değildir. Bir şehirden başka şehirlere, bir bölgeden başka bölgelere yönelik nüfus hareketlerini durdurmak ne mümkündür, ne de tercih edilir. Uygulanabilmesi durumunda ise uzun dönemli etkisi daha ziyade olumsuz olacaktır. Birçok soruna yol açsa da göç insanlara yeni fırsat pencereleri açmakta, yeni beceriler kazanmalarına imkânlar sağlamaktadır. Önlenen göç insanları, toplumları bu imkânlardan mahrum bırakacaktır.

Geçmişteki göç trendini tersine çevirmek, yani geçmişte başka bölgelere göç edenlerin memleketlerine geri dönmelerini sağlayacak tedbir ve teşvikler uygulaması en mümkün olan, ancak, kanaatimce en kötü seçenek olacaktır. Bu eğilim sınırlı da olsa hali hazırda var olan bir eğilimdir. Teşvikten ziyade yönetilmeye ve yönlendirilmeye ihtiyaç gösterir. Çünkü geri dönen ya da dönmeyi düşünen nüfus genç ve çalışma çağındaki nüfus değildir. Ya çalışma hayatının sonuna gelmiş ya da hali hazırda emekli olan nüfustur. Bunun bir göç politikası olması, sorunu çözmek bir tarafa, var olanı daha da derinleştirecek, nüfusun yaşlı bağımlı oranını daha yukarıya taşıyacaktır. Ancak tersine göç teşvik edilmemekle birlikte kendi haline de bırakılmamalı, yönetilmeli, yönlendirilmelidir. Çünkü ileri yaşlarda da olsa, bu topraklardan göç etmiş insanlar bu bölgenin birikimidirler ve geri dönmeleri durumunda bu birikim (sadece maddi birikim değil) bölgenin ihtiyaç duyduğu tecrübeleri de içermektedir.

Kaldı ki, göç edenlerin geri dönmesi pek mümkün görünmemektedir. Araştırmamızda her ne kadar göç edenlere sorulan “memlekete geri dönme düşüncesi” %70’in üzerinde, çok yüksek bir ilgi görse de bunun mevcut imkânlar içinde duyulan bir ilgi, bir iyi niyet beyanı olduğu, daha iyi ekonomik imkânlara sahip olunması halinde bunun hızla %30'lara kadar düştüğü görüldü. Bu oran, en iyi mali imkânlara sahip olması halinde bile geri dönmeye kararlı bir kesimin varlığına işaret etmektedir ki,

⁵ Demografik fırsat penceresi tartışması için bkz. (Rutger van der Ven vd., 2011)

aslında oldukça iyi bir orandır. Nispi olarak daha nitelikli, ekonomik olarak daha güçlü olan bu potansiyelin bir kısmının hayata geçirilmesinin bile bölgesel kalkınma üzerinde etkisi olumlu olacaktır. Ancak bu oranın bir potansiyel olduğu, gerçekleşmesi için uygun politikalara ihtiyaç olacağı unutulmamalıdır.

Bu politikaların neler olabileceği ile ilgili olarak Tekeli'nin, benim "çoklu yerleşim tercihleri" olarak kavramlaştırmayı tercih ettiğim, "yaşam güzergâhları" teorisi bazı ipuçları verebilir. Giriş bölümünde kısaca değindiğim teoriyi hatırlayacak olursak, günümüz bilişim ve iletişim teknolojilerinin üretim hayatındaki ağırlığının artması ile gelişen bilgi toplumu, iki farklı mekân arasından birinin tercih edilmesi anlamına gelen, göç kavramını anlamsız hale getirmektedir. Artık göç veren ve alan merkezlerden değil bu merkezler arasında insanların sürekli ve özgürce yer değiştirdikleri "yaşam güzergâhlarından" söz etmekteyiz. Bu geçici bir durum, bir heves olmaktan ziyade, yeni bir yaşam biçimi olarak hayatımıza girmektedir.

Araştırmamızda bu eğilimi yansıtan güçlü bulgulara rastladık. Göç edenler ve etmeyenlerin yarısından daha fazlası, "geri dönme" ya da "göç etme" seçenekleri yerine, "insanın bir ayağı orada, bir ayağı burada olmalı" diyerek, tercihlerini "çoklu yerleşim tercihlerinden" yana kullanmışlardır.

Yine araştırmamızın bulgularına göre bölgenin göç etmeyen nüfusunun ortalama 1,5 katı bölge dışında yaşamaktadır. Bu rakam yaklaşık %40-%60 oranlarına karşılık gelmektedir. Yani toplam bölge nüfusunun %40'ı bölge içinde yaşarken %60'ı bölge dışında, göç ettikleri yerde yaşamaktadırlar. Araştırmaya katılanlar, aylara göre, "zamanınızı en çok nerede geçiriyorsunuz" sorusuna muhatap olduğunda, toplam nüfusun bölge dışında yaşama oranı kış aylarında %72,5'e kadar çıkarken yaz aylarında %56'ya kadar düşmektedir. Toplam bölge nüfusu üzerinden sayılara dönüştürüldüğünde ise yaklaşık 1000.000 kişiye yakın bir nüfus "çoklu yerleşim tercihlerini" hayata geçirmektedir. En dramatik değişmeyi ise köyler yaşamaktadır. Kışın köylerde yaşayanların toplamı 12.000'e kadar düşerken yazın bu rakam 650.000'nin üzerine çıkmaktadır. Kısaca köylerin boşalmasından ziyade yeni bir yaşam tarzı hayata geçirilmektedir.

Bölge illerinin en çok göç verdikleri illerle karşılıklı göç alıp verme oranlarına baktığımızda ise göç sürecinin tek yönlü olmadığı, oransal farklılıklara rağmen, karşılıklı olduğunu görmekteyiz. Yani bölge illeri göç verdikleri illerden aynı zamanda göç almaktadırlar. Toplamda ise, iller arası farklılıklar olmasına karşılık, alınan göçün verilen göçü karşılama oranı, bölge ortalaması olarak, %62'nin üzerine çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle belli oranlarda da olsa, karşılıklı olarak gerçekleşmesi de "çoklu yerleşim tercihlerinin" bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun anlamı bölgede gelişmekte olan bu yeni yaşam biçiminde karşılık bulan uygun politikalar geliştirilebilmesi durumunda, alınan/verilen göç ilişkisinin bölge lehine bir dengeye ulaşacağını söyleyebiliriz. Bu dengeden kastımız tam bir eşitlik hali olmayıp, bölgenin daha çok nitelikli göç alarak bu ilişkiyi lehine çevirmesidir.

Bilişim ve iletişim teknolojilerinin üretim üzerindeki artan ağırlığının bir başka sonucu iş gücü verimliliğinde meydana getirdiği artıştır. Bunun bizlere sunduğu tarihi fırsat, temel ihtiyaçların karşılanması için çalışılması gereken süreyi kısaltmasıdır. Bu hayatımızın kalitesini artırarak daha fazla "serbest zaman" demektir. Serbest zamanı çalışma dışı kalan, "boş zaman", "tatil", "dinlenme zamanı" olarak görmemek gerekir. Serbest zaman, modernleşmenin getirdiği çalışma düzeninin bizi temel ihtiyaçlarımızı karşılayabilmek için mecbur ettiği süreden özgürleştirebildiğimiz, kendimize ait kılabilirdiğimiz zamandır. Bu anlamıyla serbest zaman bizim kendimizi gerçekleştirebileceğimiz, sosyalleşebileceğimiz, hayatımıza anlam katabileceğimiz zamandır. Çalışma sürelerinin kısalması, bir taraftan kapitalizmin temel sorunu olan emeğin yabancılaşmasının etkilerini azaltırken, kendimize ait kıldığımız daha geniş zaman dilimi içinde daha bütünlüklü bir hayat inşa edebilmenin fırsatını da sunmaktadır. Yaşamımızdan temel ihtiyaçlar için, zorunlu karşılık olarak ayırdığımız zaman kıaldıkça "çoklu yerleşim tercihlerimiz" daha ağırlık kazanacaktır.

Bunun en önemli işareti çalışanlarımızın "erken emeklilik" ve "emeklilik sonrası" hayalleridir. Erken emeklilik beklentisi çalışma hayatından çıkış olarak anlaşılmalıdır. Erken emeklilik bir anlamda çalışanların temel ihtiyaçlarını karşılamak için ayırdıkları zamanı geri kazanmalarınıdır. Hayatını yeniden kuracak bir yaşta elde edeceği emeklilik, onlara yabancılaşmadan arınmış daha bütünlüklü bir hayat kurabilme fırsatları sunacaktır.

Bu satırları yazarken niyetimiz yeni bir erken emeklilik tartışması başlatmak değildir. Bu ne mümkündür ne de söz konusu olabilir. Sadece erken yaşta emeklilik hayalinin altında yatan motiften hareketle çalışanlar üzerinde erken emeklilik etkisi yaratabilecek yeni çalışma, iş ve işletme modellerinin kurulabilmesinin imkânını tartışmaya açmaktır. Daha nitelikli emeğe dayanan daha esnek bir çalışma hayatı, kişinin mesaisinin süresini, zamanını seçebilme fırsatı, çalışanlara ömür boyu kendisini tek bir iş yerine mahkûm eden tek düzeleşmiş çalışma hayatı yerine, sevdiği birden fazla işi farklı mekânlarda icra edebilme şansı, şüphesiz ki “çoklu yerleşim tercihlerinin” hayata geçirilmesine de yardımcı olacaktır.⁶ Çoklu yerleşim tercihlerinin, “çoklu iş tercihleri” ile bütünleşmesini sağlayacak esnek çalışma modelleri üzerinde çalışılması, kafa yorulması gereken bir husus olarak karşımızda durmaktadır.

Son olarak tarımla ilgili kısa bir bahisle araştırmamızı sonuçlandırmaya çalışalım. Araştırma bulguları arasında kendisine ait tarım arazisi bulunanların hem geri dönme eğilimlerinin daha yüksek hem de, göç etmemişlerse, göç etme eğilimlerinin daha düşük olduğu görülmüştür. Bu bizi, kolaylıkla tarıma yeterli destek verilmesi halinde köylerin boşalmayacağı, göçün önleneceği düşüncesine götürebilir. Nitekim nitel görüşmelerde ve odak grup tartışmalarında bu hususu katılımcılar tarafından sıkça dile getirildi de. Ancak, kırsal göç söz konusu olduğunda, gelir sadece sorunun bir boyutudur. Gelir sorununun halli, tek başına, göçü önlemek bir tarafa, artan gelir artışının sağlayacağı birikim imkânı göçü daha muhtemel hale getirebilir. Günümüzde sürdürülebilir bir kırsal yaşamın yolu da onu çoklu yaşam tercihleri ile uyumlu hale getirmekten geçmektedir. Yani zamanını ve mesai süresini kontrol edebilecekleri yeni bir çalışma modeli ve bunu destekleyen mülkiyet yapısı.

Diğer sektörlerde uygulanabilir görülen çoklu yerleşim tercihiyle uyumlu yeni çalışma anlayışını tarım sektöründe de uygulanabilirliği, parsel bazlı mülkiyet anlayışından hisse bazlı mülkiyet anlayışına geçişle mümkün olabilecektir. Arazi sahiplerinin mülkiyetine sahip oldukları parsellerin büyüklüğü oranında hissedar hale getirilerek hem parçalı parsel yapısının giderilmesi, hem de ölçek ekonomisine uygun arazi büyüklüğüne ulaşılması sağlanmış olacaktır. Uygulamanın tarımsal üretimde yaratacağı verim artışı, maliyetlerde sağlanacak tasarrufla birlikte ciddi bir gelir artışını da temin edebilecektir. Ölçek ekonomisine uygun işletme büyüklükleri farklı ürün desenlerinin denenmesini de mümkün hale getirecektir.

Kabul etmek gerekir ki, bu yeni yaklaşımın hayata geçirilmesi imkânsız yakın derece zor bir iştir. Kültürel sebepler, geçmişten tevarüs edilen derin arazi ihtilafları, yeterince umut kırıcı hususlar olarak karşımızda durmaktadır. Ancak bir yerden de başlamak gerekmektedir. Paydaşlarla yapılacak sürekli görüşmeler, teşvik ve destek mekanizmaları üzerinden geliştirilecek uygun araçların onları orta vadede ikna edebileceğini umut edebiliriz.

Kaynakça

Beyaz, C. (2019). Kırsal göçmenin kimlik, aidiyet ve bağlılık mücadelesi: rizeli göçmenler üzerine bir çalışma [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Biryol, U. (2007). *Gurbet pastası: Hemşinliler, göç ve pastacılık*. İletişim Yayınları.

Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital*. J. Richardson (Ed.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.

Braudel, F. (1993). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. İmge.

⁶ Mesela, hayatını İstanbul’da bir şirkette özel güvenlik olarak kazanan bir emekçinin, yıllık iznini geçirdiği köyünde babadan kalma demircilik mesleğini icra ederken, aynı zamanda sahip oldukları birkaç dönümlük bir arazide de ailesi ile birlikte bağ, bahçe işleri ile uğraşmasının kişide yaratacağı tatmin duygusu herhalde çok daha güçlü olacaktır. Bu gerçekleştirilemez hayali bir durum değildir. Mevcut çalışma şartlarında bile hayata geçirilmeğe çalışılan bir “çoklu mekân”, “çoklu iş” tercihi olarak karşımıza çıkan gerçek hayattan bir kesittir. Şimdi, aynı kişinin İstanbul’daki işinin mesai saatlerini kendisinin belirleyebildiğini düşünelim. Kendi rızası ile daha kısa mesai saatlerine razı olması karşılığında daha geniş bir zaman diliminde memleketinde geçireceği daha uzun bir süre, hem daha kısa mesai tercihinin yaratacağı gelir kaybını memleketinde kalacağı daha uzun sürede icra edeceği işlerle fazlası ile telafi edecek, hem de daha bütünlüklü bir hayatın tatminini elde edebilecektir.

E. G. Ravenstein. (1885, 48 2). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235.

Grabbe, L. (2014). *Exodus and history*. T. Dozeman vd. (Eds.), *The Book of Exodus: Composition, Reception, and Interpretation*. Brill.

Gurak, D. T. (1992). *Migration networks and the shaping of migration systems*. Mary M. Kritz vd. (Eds.), *International Migration Systems: A Global Approach*. Clarendon Press.

Haldun, İ. (1985). *Mukaddime* (Cilt 1). Dergah.

Hamidullah, M. (2011). *İslam Peygamberi*. Beyan.

İmar ve İskan Bakanlığı. (1972). *Doğu Karadeniz Bölgesi: bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme düzeni*. Bölge Planlama Dairesi.

Jansen, C. J. (1970). *Readings in the sociology of migration*. Pergamon Press.

Lee, E. S. (1969). *A theory of migration*. J. Jackson (Ed.), *Migration*. Cambridge University Press.

Grabbe, L. (2014). *Exodus and history*. Thomas Dozeman vd. (Eds.), *The Book of Exodus: Composition, Reception and Interpretation*

Rasonyi, L. (2008). *Tarihte Türklük*. Örgün Yayınevi.

Roux, J. P. (2004). *Türklerin tarihi: Pasifik'ten Akdenize 2000 yıl*. Kabalcı.

Rutger van der Ven vd. (2011). *The demographic window of opportunity: age structure and sub-national economic growth in developing countries*. Nijmegen Center for Economics. Working Paper

Sinha, V. P. (1987). *Migration: An interdisciplinary approach*. Seema Publication.

Sowell, T. (19996). *Migration and cultures: A Worldview*. Basic Books.

Tekeli, İ. (2010). *Göç ve ötesi*. Tarih Vakfı.

TRT. (2014). *Pastacı uşaklar*. <https://www.dailymotion.com/video/x4v5b7v>

Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Anı.

Yavuz, F. (2005). *Türkiye'de tarım*. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır